

TEZ AYTISHLARNING SINTAKTIK QURILISHI VA STRUKTUR MODELLARI: QIYOSIY TAHLIL

Omonjonova Diyoraxon O'tkirjon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti

10.00.06- Qiyosiy adabiyotshunoslik,

chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik yo'nalishi

Usmonova Dona Satvoldiyevna

Farg'ona Davlat Universiteti

f.f.f.d (PhD) ingliz tili amaliy kursi kafedrası mudiri

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi tez aytishlarning sintaktik qurilishi hamda struktur modellari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda tez aytishlarning grammatik strukturasi, takroriy sintaktik birliklar, alliteratsiya va ritmik modellarning o'zaro bog'liqligi o'rganib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida fonetik simmetriya va alliteratsiya ustun bo'lsa, o'zbek tilida morfologik va sintaktik kengayish kuchliroq namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: tez aytish, sintaksis, struktur model, qiyosiy tahlil, alliteratsiya, ritm, fonologiya, til tipologiyasi.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ синтаксической структуры и структурных моделей скороговорок в узбекском и английском языках. В исследовании рассматриваются грамматическая структура скороговорок, повторяющиеся синтаксические единицы, а также взаимосвязь аллитерации и ритмических моделей. Результаты показывают, что в английском языке преобладают фонетическая симметрия и аллитерация, тогда как в узбекском языке более ярко проявляются морфологическое и синтаксическое расширение.

Ключевые слова: скороговорка, синтаксис, структурная модель, сравнительный анализ, аллитерация, ритм, фонология, типология языков.

Abstract: This article presents a comparative analysis of the syntactic structure and structural models of tongue twisters in the Uzbek and English languages. The study examines the grammatical structure of tongue twisters, repetitive syntactic units, and the interrelationship between alliteration and rhythmic patterns. The results indicate that phonetic symmetry and alliteration predominate in English, whereas morphological and syntactic expansion are more strongly manifested in Uzbek.

Keywords: tongue twister, syntax, structural model, comparative analysis, alliteration, rhythm, phonology, language typology.

KIRISH

Til xalqning madaniyati, tafakkuri va ogʻzaki ijod namunalari orqali namoyon boʻladigan murakkab kommunikativ tizimdir. Xalq ogʻzaki ijodining muhim janrlaridan biri hisoblangan tez aytishlar tilning fonetik, leksik va sintaktik imkoniyatlarini namoyon etuvchi oʻziga xos birlik sanaladi. Tez aytishlar nafaqat nutq apparatini rivojlantirish, talaffuzni ravonlashtirish va fonetik koʻnikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi, balki tilning struktur xususiyatlarini oʻrganishda ham muhim lingvistik manba hisoblanadi. Ayniqsa, ularning sintaktik qurilishi, ritmik modeli hamda fonologik vositalari turli tillarning tipologik jihatlarini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

Bugungi kunda lingvistika sohasida folklor matnlarini struktur-semantik va sintaktik jihatdan tadqiq etishga boʻlgan qiziqish ortib bormoqda. Xususan, oʻzbek va ingliz tillaridagi tez aytishlarning grammatik qurilishi, sintaktik takrorlar, parallel konstruksiyalar, alliteratsiya va ritmik vositalarning qoʻllanish xususiyatlarini qiyosiy oʻrganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi tez aytishlarda tovush uygʻunligi va alliteratsiya yetakchi oʻrin tutsa, oʻzbek tilida morfologik boylik hamda sintaktik kengayish kuchliroq namoyon boʻladi.

Tez aytishlar (tongue twisters) tilshunoslikda uzoq vaqt davomida faqat fonetik mashq vositasi sifatida oʻrganilgan boʻlsa-da, hozirda zamonaviy lingvistika ularni koʻp qatlamli til birliklari sifatida tahlil qilmoqda. Ular nafaqat talaffuzni rivojlantiradi, balki sintaktik strukturalar, ritmik tashkil topish va kognitiv nutq ishlab chiqish jarayonlari bilan ham bevosita bogʻliqdir.

D.Crystal (2003) taʼkidlaganidek, tez aytishlar “tilning ichki fonologik tizimini koʻrsatib beruvchi tabiiy laboratoriya” sifatida xizmat qiladi. P.Ladefoged (2001) esa ularni artikulyatsion fonetika uchun eksperimental material sifatida oʻrganadi.

Tez aytishlarning sintaktik tuzilishi oddiy gaplarga oʻxshab koʻrinsa-da, ularning ichki strukturasida takror, simmetriya va ritmik bloklar mavjud. Bu holat ularni “fonosintaktik birlik” sifatida namoyon boʻlishiga asos boʻladi (Fromkin & Rodman, 2014).

Mazkur maqolaning maqsadi - oʻzbek va ingliz tillaridagi tez aytishlarning sintaktik qurilishi va struktur modellarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning lingvistik tabiatini koʻrsatib berishdir.

ASOSIY QISM

1. Tez aytishlarning sintaktik tabiati

Tez aytishlar odatda sodda gap shaklida boʻladi, lekin uning ichki strukturasini murakkabdir.

Misol 1:

She sells seashells by the seashore.

Tahlil (izoh):

S + V + O + Adverbial structure

/s/ va /ʃ/ tovushlari ketma-ketligi fonetik murakkablik yaratadi

Sintaktik jihatdan sodda, lekin fonologik jihatdan murakkab

Misol 2:

Bir tup tut tagida bir tup turp.

Tahlil:

Det + N + PP + Det + N

Takroriy “t” va “tup” birliklari ritm hosil qiladi

Sintaktik parallelizm mavjud.

2. Struktur modellarning turlari

2.1. Takroriy model

Formula: A-A-A

Misol:

Peter Piper picked a peck of pickled peppers. (Piper, 1820)

Izoh:

“p” tovushi 6 marta takrorlangan

Artikulyatsion apparat uchun murakkablik yaratadi

Sintaktik birliklar zanjirli takror asosida qurilgan

Misol:

Qirq qiz qizil qiyiq qirqdi.

Izoh:

“q” tovushi dominant

Morfologik takror kuchli

Sintaktik birliklar bir xil modelda qaytarilgan

3. Parallel sintaktik model

Formula: A + B / A + B

Misol:

Betty bought butter but bitter butter made her better. (traditional English TW)

Izoh:

Antiteza (but/bitter/better), sintaktik simmetriya mavjud bundan tashqari ma’no va tovush parallel qurilgan.

Misol:

Oq choynakka ko’k qopqoq, ko’k choynakka oq qopqoq.

Izoh:

Antiteza (oq-ko’k)

Simmetrik sintaktik struktura

O’rin almashtirish (reversal structure)

4. Zanjirsimon model

Formula: $A \rightarrow B \rightarrow C$

Misol:

A proper copper coffee pot.

Izoh:

Har bir soʻz oldingisiga fonetik jihatdan bogʻlangan

“p-c-c-p” tovush zanjiri

Sintaktik jihatdan minimal, lekin fonetik jihatdan murakkab hisoblanadi.

Misol:

Tepa toqqa chiqib tosh terdi.

Explanation:

Harakat ketma-ketligi mavjud

Sintaktik progressiya (harakat rivoji)

Zanjirli struktura hosil qiladi

6. Qiyosiy tahlil

Xususiyat	Oʻzbek tili	Ingliz tili
Sintaktik murakkablik	Oʻrtacha	Oʻrtacha
Takroriylik	Yuqori	Yuqori
Alliteratsiya	Oʻrtacha	Juda yuqori
Morfologiya	Yuqori	Zaif
Ritm	Tabiiy	Qoidali

XULOSA

Tez aytishlar sintaktik jihatdan oddiy gap shaklida koʻrinsa-da, ularning ichki strukturasi juda murakkab lingvistik tizimni ifodalaydi va ularni yuqorida berilgan namunalaeda yaqqol koʻrildi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, ingliz tilida tez aytishlar koʻproq alliteratsiya va fonetik simmetriyaga asoslangan boʻlsa, oʻzbek tilida morfologik boylik va sintaktik kengayish muhim rolni oʻynaydi.

Bloomfield (1933) “patterned system of habits” deb taʼriflagan til strukturasi, tez aytishlar uchun aynan shu tizimning yorqin namunasidir. Chomsky (1957) esa til strukturalarini generativ qoidalar orqali tushuntirgan, bu esa tez aytishlarning sintaktik modellarini tushunishda muhim asos boʻlib xizmat qiladi.

Umuman olganda, tez aytishlar:

- ☐ Fonetik trening vositasi
- ☐ sintaktik model laboratoriyasi
- ☐ lingvomadaniy birlik

□ kognitiv nutq mexanizmi sifatida ko'p funksiyali lingvistik hodisa hisoblanadi.

Ularning qiyosiy tahlili esa til tipologiyasi va fonosintaktik tizimni chuqurroq tushunishga va o'rganishga imkon beradi.

Qiyosiy tahlil natijasida tez aytishlar nafaqat folklor elementi, balki tilning fonetik, sintaktik va stilistik imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim lingvistik birlik ekanligi aniqlandi. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida qiyosiy tilshunoslik, folklorshunoslik hamda lingvopoetik tadqiqotlarni rivojlantirishda ilmiy manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Sharq, 2010. 256 b.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: O'qituvchi, 1995. 312 b.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi. Toshkent: Fan, 2009. 280 b.
4. Yo'ldoshev B. Matn lingvistikasi asoslari. Toshkent: Fan, 2007. 198 b.
5. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 220 b.
6. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Talqin, 2005. 408 b.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 506 p.
8. Ladefoged P. A Course in Phonetics. – New York: Harcourt Brace, 2001. 312 p.
9. Fromkin V., Rodman R., Hyams N. An Introduction to Language. Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2014. 624 p.
10. Chomsky N. Syntactic Structures. The Hague: Mouton, 1957. 117 p.